

JEVREJSKA LEGENDA

• (1955)

I.

Prošle godine bio sam na službenom putu u Rimu. Tom prilikom obavio sam i jednu privatnu posetu, koju sam priželjkivao već dugo od svršetka Drugog svetskog rata. Posetio sam, dakle, jednog mladog i vanredno obdarenog lekara, sina mog školskog druga, takođe veoma talentovanog lekara. Mladi čovek u Rimu je potomak jedne ortodokсно-jevrejske porodice iz mađarskog „Dunantul-a” i pretstavlja već petu generaciju te porodice koju sam poznao.

Prva generacija koje se sećam bio je njegov čukunded, fanatični, beskompromisni i učeni učitelj Tore i Talmuda, siromašan, isključiv i uvažen kapacitet bonjhadske ješive—Avram Schlesinger. Bio sam osnovac kada su pričali da ima blizu sto godina. Toga čoveka nisam nikada video privatno, već samo pri zvaničnoj dužnosti, tj. pri studiji Svetog pisma ili pri molitvi tivilimom i u talletu. Bela brada ispod debele donje usne, kukasti nos usred mršava, napaćena lica i visoko, zasvođeno i borama izbrazdano čelo odatvalo je karakternog, mudrog i uzvišenog čoveka — vernika patrijarhalnog tipa, čoveka koji u Evropi danas postoji možda još samo u pričama.

Skoro isti takav bio mu je i sin, sedamdesetogodišnji Jihok Schlesinger. Ista biblijska glava, isto beskompromisno jevrejstvo i ista velika, strastvena i slepa ljubav prema Tori i Talmudu kao i u oca. Razlike između oca i sina nisu bile samo u godinama već i u drugome. Sinovljeva brada nije bila bela već proseda; sin nije bio tako visokoučen kao otac i — mada je i on živio samo po Tori i za Toru — nije živio od Tore, već od trgovine. Po selima je skupljao staro gvožđe, kosti i otpatke od tekstila. Stare drangulije nije plaćao novcem, već šarenim pantljikama, mirišljavim pomadama, svilenim maramama i drugim sitnicama, koje su bile odvajkada potrebne sujetnim ljudima. Pokretna trgovina mu je bila smeštena na otrcanim seljačkim kolima u koja je bio upregnut jedan dozlaboga mršav i sipljiv konj.

Dok su staroga Avrama ne-Jevreji mrzeli, ali ga se i bojali kao božijeg čoveka, Jihoka su prezirali, ismejavali, dirali, pljuvali na njega, pa ga ponekad i fizički zlostavljali, jer je „sisao krv hrišćana” tj. trgovinom zarađivao svoj hleb. No, Jihok je stoički podnosio sve te uvrede, jer je u subotu bio uvek kod svoje kuće u kojoj je tada bilo sve čisto i praznično, i na čelu svoje porodice slavio je dan mira kao kralj u svojoj palati.

Treća generacija je bio Jakob, za vreme moga detinjstva u najboljim godinama. On je bio zakupac vlastelinske kafane u Kiš-Varkonju i bio je takođe strogo ortodoksan ritualan Jevrejin kao i otac i ded. Imao je i bradu i pejsve i mezuze¹⁾ na vratima i u subotu nije radio. Bio je učenik ješive pa je i on živeo strogo po Tori, ali već ne samo za Toru nego i za druge po njemu korisne stvari i pojmove. Tako, naprimer, osim Jehove, poštovao je i Franju Josifa, pa i vlastelina i veliku Austro-Ugarsku Monarhiju, koja je priznala Jevreje kao ravnopravne građane. Imponovali su mu i „šnajdig” austriski oficiri i dostojanstveni činovnici u finim uniformama, tehnika i medicina, pa je jednog sina, doduše, školovao za rabina, ali drugoga za inženjera i trećega za lekara. I Jakob je bio veran sin Jehove, ali bio je i veoma dirnut kad se s njime jednom rukovao grof i dozvolio da mu pozajmi jednu veću svotu novaca za plaćanje kartaških dugova.

Sledeća generacija je bila Šrage ili po našem Franja. To je bila moja generacija — dragi i nezaboravni drug i prijatelj iz moje mladosti dr Franja Šanta, neobično talentovan internista u Budimpešti, dok je iz pete generacije Pavle, onaj pomenuti mladi lekar koga sam posetio u toku prošle godine u Rimu.

II.

Na otmenom Monte Pariore, u jednoj maloj, tihoj i u zelenilu bujne vegetacije skoro sasvim skrivenoj ulici pronašao sam najzad mladog kolegu. On je stanovao u jednoj modernoj vili koja je bila podignuta na neverovatno visokim i smelo dimenzioniranim stubovima, u vili koja je bila iskonstruisana samo iz elegantnih crta i ravni, kao neko remekdelo jednostavnosti koja ne deluje bojama, ukrasima ili optičkim trikovima već svetlom jasnošću i međusobnom harmonijom crta i oblika. Graditelj vile imao je neosporno mnogo umetničkog ukusa našeg veka. I unutrašnjost vile takođe deluje upadljivo, artistska jasnoća, čistoća, jednostavnost moderne tehnike kao što su plakari, „erkondišn”, sobni liftovi, i sve to usađeno u blistavi vazduh, u sunčev zrak i u bujni miris diskretno šarenih cvetova.

---

¹⁾ Deset zapovesti zakucane na vrata u ortodoksnim jevrejskim kućama.

Primali su me učtivo, srdačno, ali budimo iskreni, sa malo, jedva приметnom, rezervisanošću, mada sam se prethodno prijavio, dajući o sebi na jednoj posetnici potrebne kratke podatke za informaciju — pišući im doslovno ovo: „Najbolji prijatelj, školski i po profesiji, drug Vašeg pokojnog oca želi da Vas poseti. Ovu posetu sam mu obećao kad je bio na samrti. Sada imam priliku da ispunim svoje obećanje, stoga bih, ako se složite, tada i tada došao”.

Kada sam ušao, primio me je visok, vitak, sportom očeličen i preplanuo mlad čovek od tridesetak godina. Kosa mu je bila crna kao ugalj i uprkos obilno upotrebljenog mirišljavog zejtina — kovrdžava. Bio je obučen u otvorenožuto odelo od sirove svile. Brada i brkovi bili su mu obrijani. Ukratko, onaj koji nije hteo, nije morao baš da primeti anatomske stigme njegove rase. Ali za mene već u prvom trenutku pretvorila se njegova glava u glavu njegovog čukundede, u glavu s dugačkom belom bradom, kukastim nosom, debelim usnama, zasvođenim visokim čelom, s mudro ispitujućim pogledom ješivskog melameta¹⁾.

Svetla i sunčevim zracima pozlaćena soba moga domaćina kao da je takođe iščezla, i pred mojim očima pojavila se mala tamna učiteljeva soba sa zemljanim podom i grbavim gredama na plafonu tamo, u bonjhadskoj jevrejskoj ulici, pre oko 60 godina. Da, u prvom trenutku nisam video mog mladog domaćina već onog davno pokojnog Avrama Schlesingera kako pri lojanoj svetiljki studira Talmud i Toru — tražeći u istima boga, božju istinu, pravdu i pravednost...

Domaćica je takođe bila visoka i vitka kao jela. Oči su joj bile velike, crne i sjajne kao crni dijamanti, ali nos joj je bio klasično isklesan, sa glavnom dorzalnom linijom pravom kao lenjir. Sa njenog lica, čija je boja bila crnpurasta i prelivala se u ružičastu, smeškala se prema meni mladost, sreća i neka učtiva radoznalost. Činilo mi se da vidim Madonu na slici nekog italijanskog majstora ili glavu neke paganske božice starih Rimljana.

Razgovor je počeo sporo, tromo i usiljeno. Govorilo se o vremenu, o mom putu, o medicini, pa, razume se, i o lepoj, nenadmašno lepoj Italiji. Sve su to zahvalne teme upotrebljive u svakoj sličnoj situaciji i njima možemo ispuniti mnoge i duge prazne vremenske jedinice. Međutim, ušao je i treći član porodice, devojčica od oko 10—11 godina. Na prvi pogled se videlo da je ona lepotanka od rase i ovde deplasirani cvet nekog nekadašnjeg geta. „Naša poćerka Bel Ilu” — pretstavili su mi je radosno.

Najzad je svak ispričao ono što je bilo potrebno za međusobno upoznavanje. Moj mladi kolega, razume se, nije se više prezivao Schlesinger već Santa. Dr Paulo Santa. Ovo mađarizirano prezime kupio je njegov ded za svoje potomke, i to po vrlo jevtinnoj ceni

¹⁾ Učitelj jevrejske verske škole.

od jedne krune. To preimućstvo imali su u ono vreme srednjoškcolci, naroćito popovskih gimnazija, ćiji su se ućenici slovenskog, nemaćkog i jevrejskog porekla masovno maćarizovali.

Saznao sam i to da je dr Paulo Santa asistent na patofizioloćkom institutu medicinskog fakulteta u Rimu; da pod vodstvom svoga ćuvenog profesora radi na primeni nuklearne energije u medicinske svrhe, i da i on kao i svi u Institutu nameravaju ceo svoj ųivot da posvete ovom problemu. Njegova ųena, koja predaje matematiku i fiziku u jednoj rimskoj ųenskoj gimnaziji, njegov je najverniji saradnik, poznavalac i oboųavatelj. Devojćica Bel Ilu je ratno siroće koje je ostalo iza nekih njihovih, u ratu poginulih, roćaka. Dobro dete, odlićan đak i voli muziku kao ųto je vole i domaćin i domaćica. Kod kuće govore italijanski, ali svi govore i engleski. Paulo govori joć i francuski, srpski, nemaćki i maćarski.

Kad sam hteo da dam i o sebi detaljnije podatke, moj domaćin me je sa najljubaznijom ućtivoćću prekinuo, pri ćemu bi samo oćtar posmatrać mogao da primeti njegovu dobro savladanu nervozu.

— O, mi vas delom već dobro poznajemo, a ono ųto ćete morati o sebi joć da prićate, to nećete moći samo ovako na prećac... Vi ćete, razume se, oćtati kod nas na rućku. Popodne, naųalost, moja ųena ima dva ćasa u gimnaziji, ali za to vreme mi ćemo se naprićati o proćlosti, o Maćarskoj, Jugoslaviji, o mojim pokojnim roćiteljima — o svaćemu.

Ja sam potpuno shvatio svog domaćina i odmah sam prećao na drugu temu. Zapitao sam ga gde je nabavio onu odlićnu Botićelijevu sliku, koju sam odmah pri ulasku zapazio. — Ta slika je porodićna vrednost. Moja ųena — Nora — roćena je Normali, a to je ćuvena popovska porodica, koja je u proćlosti davala crkvi mnogo istaknutih popova, jednog kardinala i viće biskupa i prelata. Norin ded je postao slavan i bogat kao svetovni pravni zastupnik Vatikana, a njen otac je bio poćasni zdravstveni savetnik Svete Stolice. Pomenutu Botićelijevu sliku nasledio je Norin ded od nadbiskupa iz Padove. Ukratko, dobro ste primetili, slika prećstavlja vrednost, veliku vrednost.

Sve sam brzo i savrćeno shvatio. Praunuk nekadaćnjeg bonjhadskog siromaćnog ali strogo ortodoksnog Jevrejina, beskompromisnog jevrejskog veroućitelja, ćuvenog poznavaoća Tore i Talmuda i nepokolebljivog, gordog Jevrejina, upao je u strogo rimokatolićku tazbinu i osećao bi se nelagodno ako bi se, ma u kom obliku, pomenula njegova jevrejska proćlost.

Sve mi je bilo jasno, ųalosno, bolno jasnó. To je stara, prastara jevrejska sudbina.

III.

Posle rućka ostali smo, najzad, sami u doktorovoj radnoj sobi. S velikog prozora domaćin mi je pokazao kupole crkve svetog Petra, koja se uzdizala u daljini kao neka bizarna — tamnosiva prilika.

Razgovor je i sada tekao nekako tromo i sporo. Ja sam pokušao da unesem elana i živosti, hteo sam da dam pogodan uvod, stoga sam rekao:

— Da, da, nas — sinove Izraela — nemilosrdno je razbacala bura života.

— Da, da, — prihvati domaćin. — Razbacani smo u sve krajeve sveta, i verujte mi, mene je uzbudilo danas neko bolno osećanje, kad ste ušli u moju kuću da mi pričate o mojim dragim roditeljima, o sestri Juditi, o mojoj prošlosti i to baš vi, nekadašnji najbolji prijatelj mog sirotog oca. Jer meni je otac često pričao o svom detinjstvu i mladosti. Imali smo kod kuće vašu zajedničku fotografiju, kao petoškolaca, pa i matursku sliku. Vi ste nekako pripadali našoj porodici; vi ste spadali u svet najlepših uspomena mog oca kao i članovi naše uže porodice. Stoga se ja obraćam vama detinjskom ljubavlju koja odgovara svemu tome. Ako sam malo i tužan, to je samo zato što znam da ćete opet otići i da vas ja možda nikada više neću videti. Verujte da ste i vi deo moga života, kao i svetla uspomena mojih roditelja i moje jadne sestre Judite. Ali.....

Napeto sam čekao nastavak, dok je moj domaćin duboko uzdisao.

— Ali, nažalost, ja ovde živim dvojakim životom. Mene je moj dobri otac 1940 godine prokrijumčario ovamo sa lažnim hartijama ratnog siročeta i, razume se, punokrvnog arijevca. Pri Vatikanu dela i vođstvo jedne katoličke svetske organizacije, koja vodi računa o ratnoj siročadi. Dakle, ja sam postao štićenik te organizacije. Maturu sam položio kod italijanskih isusovaca i otuda sam dospeo u Padovu sa stipendijom te svetske organizacije. Blagodareći mojim odlično položenim ispitima i uticaju pomenute katoličke organizacije, postao sam odmah posle promocije asistent patofiziološkog instituta na fakultetu, a istim sredstvima mi je bilo uređeno i italijansko državljanstvo. U katoličkoj omladinskoj kongregaciji sam se upoznao i sa svojom ženom, koja je sjajni matematički talenat i duboko religiozna hrišćanka.

— Da. Nauka, vera i ja činimo Norino sveto trojstvo, kako ona ima običaj da kaže, a ja je volim, neizmerno volim, jer je ona za mene i sadašnjost i budućnost, sve i sva. To ćete vi razumeti, jer ja, kao što znate, osim nje, nemam nikoga na svetu. Pravilnije, imam još nešto: moju prošlost, moju nekadašnju porodicu, moje jevrejske pretke i moje drago detinjstvo, koje vodi pravo do bonjhadske ješive, moju jevrejsku krv kao i vlakna mojih nerava, koja su zasićena Jevrejstvom. Verujte da u meni plaču moji obeščašćeni i istrebljeni preci neprekidno, intenzivno i bolno, ali samo potajno, da ne bi smetali harmoniji **Norinog života** — koji je ona posvetila nauci, veri i meni...

— Nemojte me rdavo razumeti. U ovoj kući kao i u porodici moje žene niko ne zna o mom jevrejskom poreklu. Oni krugovi pomoću kojih sam postao lekar i čovek od položaja osuđuju, do-

duše, varvarstva učinjena prema Jevrejstvu, ali im Jevreji ipak nisu simpatični. Ne mrze ih, ali ih izbegavaju, ne preziru ih, ali im ne veruju; ne tuku ih, ali ne tuku ni one koji tuku Jevreje. Jasno je da ti krugovi ne poznaju Jevrejstvo, ili ga poznaju samo s jedne, sa slabe strane, ali ni ne žele da ga bolje upoznaju. Takva je i moja žena. Za antisemitkinju je ona suviše dobra, a da bi bila filosemita — za to joj prosto nedostaje osećanja. Vi morate shvatiti, ako bih ja sad raskrinkao sebe kao Jevrejina, time bih izazvao samo zabunu, nesklad i izvesno razočaranje — ništa više. Stoga podnosim svoje žrtve dragoj i bolnoj uspomeni prošlosti samo potajno, zato oplakujem svoje mučenike nevidljivo i nečujno, zato ću svoju tajnu čuvati do groba, ukratko, zato vodim dvojak život, kao što to, osim mene, čine i toliki moji sunarodnici. Hoćemo da se utopimo, da se asimiliramo, da ne budemo Jevreji, da ne bude više Jevrejstva, jer je ono dosada donosilo nama samo prokletstvo.

— A šta je sa Ilu Bel?

— O njoj, verujte, ne znam mnogo. Ona je takođe dospela u Italiju kao ratno siročić rimokatoličke vere. Jedan mađarski vojni lekar, arijevac, poslao je ovamo, po želji mog pokojnog oca kao moju rođaku s tim da ja, kad postanem neko, vodim o njoj računa. Ona je takođe bila u jednom katoličkom samostanu i tek sada, otkad pohađa gimnaziju, uzeo sam je k sebi kao svoju počerku. A sada, molim vas, pričajte vi. Mada znam da će mi svaka reč kidati živce i raniti srce, ipak sam žedan vaše reči...

Ali, nažalost, nisam mogao govoriti, jer je iznenadno zazvonilo i posle nekoliko sekundi ušla je u sobu gospođa Nora sijajući od radosti, mada smo je čekali tek sat docnije.

— Imala sam silnu sreću, — objasnila je, — za drugi čas uspela sam da nađem zamenu, pa sam žurila kući da tako što manje budem lišena društva tako retkog, milog i poštovanog gosta, premda mi uopšte ne mislimo da vas pustimo u hotel. Vi ćete ostati kod nas sve do kraja vašeg boravka u Rimu.

Onda, okrenuvši se prema svome mužu, nastavi:

— Zamisli, Pauli, sasvim sam slučajno saznala da danas u Andeoskoj tvrđavi koncertira čuveni pijanista Pikantili, i to u režiji rimskog katoličkog muzičkog društva. S velikom protekcijom mogla sam da nabavim tri karte — znajući po porodičnoj tradiciji da ste i vi ljubitelj muzike kao što je bio i moj pokojni svekar i kao što je moj Pauli.

— Velika hvala, gospođo.

— Nema na čemu, već primite k znanju da je moj muž ne samo veliki naučnik već i veliki muzičar. Zasada on svira, odnosno komponuje samo potajno, za sebe, ili ako hoćete — za kućne potrebe, ali mogu vam kazati da — pored razbijanja atoma — on komponuje i jednu modernu, veoma impresivnu i visoko umetničku muzičku misu... Da, da, u mom Pauli se krije ne samo novi Ajnštajn, kako mu je to njegov šef kazao, već i novi Hajdn.

Izgedala mi je čitava večnost dok se moja poseta okončala. Izdržao sam i Pikantilijev koncerat u Andeoskoj tvrđavi, ali otuda sam se pravo odvezao na železničku stanicu kuda sam prethodno dao otpremiti i svoj prtljag. Noćnim vozom sam napustio Rim, ne mogavši više da govorim nasamo sa dr Paulom Santom o njegovoj porodici. Gospođa Nora, naime, našla je da sam veoma simpatičan i jednostavno nije htela da nas napusti. Nekako mi se činilo da je to mladom lekaru bilo doduše krive, ali više iz ućivosti, ili iz pije-teta što pripada prošlosti, a manje iz neke žive i imperativne du-ševne potrebe. Da budem iskren, ni meni nije bilo osobito žao što nisam mogao da govorim, jer posle svega onoga što sam video i čuo u kući mladog doktora i ja sam postao nekako tužan, zbunjen i ću-tljiv. U svakom slučaju, neće biti na odmet ako razmišljam o tome.

Ispratili su me i na stanicu i bili puni pažnje i ljubaznosti prema meni.

U ogromnom belom holu stanice Termini najzad smo se opro-stili. Voz je već bio u pokretu kad sam sa prozora vagona dobacio dr Paulu Santi:

— O onoj temi, o kojoj smo počeli da razgovaramo, pisaću vam u institut.

— Biće mi vrlo, vrlo drago, — odgovorio je on, ali meni se činilo da govori bez ubedenja.

Voz je već jurio prema Napulju. Prastari rimski vodovod pro-leteo je pred mojim vlažnim očima kao neka žuta traka, na kojoj su vibrirale tipično jevrejske figure Avrama, Jihoka i Jakoba Schle-singera, dr Franja i dr Paula Sante, Ilu Bele i gospođe Nore sa svojim precima u crvenim popovskim mantijama, i onim velikim zlatnim krstićem oko vrata o kome je pričala da ga je dobila od milanskog nadbiskupa prilikom konfirmacije.

Činilo mi se da su mi iz srca išćupali komadić...

IV.

Dugo sam se kolebao, da li da pišem mladom lekaru ili ne. Najzad, odlučio sam da mu ipak pišem, ne toliko zbog njega, ko-liko zbog njegovog oca, kome sam to obećao na samrtničkoj postelji. Verna kopija moga pisma glasi:

„Mladi moj družo! U drugoj polovini Drugog svetskog rata, u ataru mađarskog grada Debrecina, ruševine jednog, granatama razorenog, velikog parnog mlina opkolili su fašisti bodljikavim ži-cama i tako ga izolovali od okolnog, takozvanog slobodnog sveta. Ovde je bio zloglasni Debrecinski geto, to jest prljavštinama, va-škama i zaraznim klicama zagađen koncentracioni logor sinova Izraela, koji su ovamo dospeli u sramotno bednom stanju. Iz ovog geta votila su samo dva puta: prvo pravac Aušvic, u krematorijum, gde su Jevreji živi spaljivani, ili u takozvanu rodnu zemlju odnosno ispod zemlje kad bi ih već ubila glad i zaraza. Ko je mogao još

da radi, mogao je svoj život produžiti za izvesno kratko vreme, ali, uglavnom, ovde niko nije mogao izbeći svoju sudbinu, tj. sigurnu i skoru smrt. Svaki stanovnik geta bio je osuđen na smrt. Kada, gde i kako će umreti — jedino u tome je bila razlika među stanovnicima tog tragičnog mesta.

Tu sam ja bio zajedno sa mojim milim drugom iz mladosti, sa vašim ocem i majkom, kao i sa vašom sestrom Juditom. Bila je baš u toku organizacija jednog transporta od 500 Jevreja za Rajh. Ali pegavi i trbušni tifus kosio je u tolikoj meri nesrećne Židove da se nikako nije mogao skupiti propisani broj od 500 ljudi. Boleznici su bili doduše izolovani od zdravih, ali bedna hrana, i još bednije sanitarne prilike činile su da svako oboli pre ili kasnije. Oni, pak, koji su doživeli transportovanje u Rajh, slutili su šta ih tamo čeka.

Čudnovato, ali u getu su žene bile izdržljivije i otpornije nego muškarci, koji su, izmučeni prisilnim i teškim fizičkim radom i beznađežnošću, brže postajali žrtve zaraznih bolesti. Stoga se počelo govoriti da će sledeći transport biti sastavljen isključivo od zdravih žena.

Vesti su se obistinile i vršene su već i pripreme za regrutaciju žena za pomenuti transport. Regrutaciju nije vršio lekar već neki glavni nacist zvani Sturmführer, i to samo onako na oko ili opipavanjem čvrstine mišića kao što se ceni sposobnost tegleće stoke.

Vaša majka i vaša sestra su takođe bile među kandidatima za transport. Judita je bila još u dosta dobroj telesnoj kondiciji, ali vaša sirota majka bila je u rđavom stanju. Javljali su se znaci dekompenzacije srca u vidu zamora, slabosti i zadržavanja mokraće. Da tragedija bude veća, vaš otac je oboleo u toku tih uzbudljivih dana. Počela je da ga mori neka sumnjiva groznica, koja je bila, kako sam, nažalost, brzo ustanovio, početna faza trbušnog tifusa. Izgledalo je, dakle, da će Judita biti otpremljena u Rajh, dok će vaši roditelji, kao stari, bolesni i za rad nesposobni, ostati i dalje u logoru u Debrecinu.

Mladi moj druže! Činjenica da ćemo jednom svi umreti sama po sebi nije strašna, ali je užasno to kad čujemo kako testere daski i prave naše mrtvačke sanduke i kad fizički vidimo onaj bedni put od naše sadašnjice do našeg groba. Tako je u onim danima gledala i vaša porodica onaj mizerni put od geta do đubrišta iza mlina (tu je bilo groblje Jevreja) ili do gasnih komora u Aušvicu. U tim časovima, kad sigurno i neizbežno čekamo smrt, kao što smo mi to činili u Debrecinskom getu, zaista prestaje svaki razgovor i u čoveku radi jedino još životinjski nagon, želja za životom, krvna pripadnost i solidarnost, kao i nagon elementarne ljubavi prema svojoj krvi.

Mladi moj druže, ne želim vam dugo dosađivati, degutirati ili ježiti vam kožu. Stoga ću biti kratak i stavljam vam do znanja da je u tim crnim danima, kad smo bili na belom hlebu, vaša lepa, pametna i čestita sestra Judita počela ašikovati sa gospođarem ži-

vota i smrti, sa Sturmführerom. Tako dugo je ašikovala, tako dugo ga je izazivala, dok je on najzad nije primetio. Verujte, to nije bila mala stvar, jer je Jevrejka koja se usudila da vodi ljubav sa Nemcem za to plaćala glavom. Razume se, i Sturmführeru je bila zabranjena ovakva sramotna veza koja „zagaduje plemenitu nemačku krv“, ali on je kao Nemac ipak manje riskirao. U slučaju da se stvar sazna — kriva će biti samo Jevrejka i niko drugi. Ukratko, vaša sestra htela je da spase majku, vašu majku, od Rajha, od Aušvica, od krematorija u kojem bi ona trebalo da bude živa spaljena. Šta se, dakle, nje ticala zabrana i konvencija, šta se nje ticalo gađenje svake njene ćelije od te telesne prljavštine?

Mladi moj druže, nemojte biti nervozni u vašem divnom, sunčanom i srećnom domu na otmenom i ekskluzivnom Monte Parioru — biću kratak. Sturmführer je progutao mamac, tj. u onim užasnim danima, vaša krasna, pametna i čista sestra Judita postala je njegova ljubavnica. Prethodno se tačno pogodila s njim o ceni, tj. da će ženski članovi porodice Šante biti brisani sa liste kandidata za transport. Strumführer, koga je Judita planski dovela do formalnog seksualnog ludila, obećao joj je sve. I tako je vaša sestra Judita, u onim crnim i uzbudljivim danima, provodila noći u krevetu svemoćnog Sturmführera.

Pitanje transporta se odugovlačilo. Naime, kao za inat, i žene su počele da poboljevaju i umiru, tako da se nikako nije mogao sastaviti transport od 500 žena. Međutim, moj dragi prijatelj Franja, vaš otac, ležao je tih dana u kritičnom stanju, sad već tačno ustanovljenog trbušnog tifusa.

Pisali smo tada septembar 1944 godine, kad su, kao što znate, trupe saveznika već bile u blizini Debrecina. Njihovi aeroplani, topovi i mine su nas i svakog jednako i jasno upozoravali da je počeo kraj. Nagon za životom ponovo je zaplamsao u svima nama. Nemci su pak počeli da bivaju nervozni, jer su uvideli da im sve ide naopako. Ukratko, jednog dana došlo je naređenje da zdravi stanovnici geta moraju biti evakuisani u Rajh, dok bolesne i starce treba likvidirati na licu mesta.

Tog dana sam, mladi moj druže, pokopao vašeg oca u zajednički grob sa još dva Židova, koji su umrli istog dana od trbušnog tifusa. Grob se nalazi 30 koraka udaljen od severnog zida parnog mlina — otprilike na sredokraći istog.

Još nekoliko dana mi je uspeo da zatajim pred Nemcima epidemiju trbušnog i pegavog tifusa, ali poslednjih nekoliko dana nemačke vlasti u Debrecinu došao je mađarski vojni lekar i nekoliko nemačkih oficira da objektivno ustanove epidemiološku situaciju i da strogo odvoje bolesne od zdravih. Ova je komisija našla da vaša majka treba da ostane u getu, dok je vaša sestra — kao zdrava i sposobna za rad — stavljena na listu kandidata za transport.

Vaša majka, utučena zbog smrti svoga muža, primila je tu odluku sa stoičkom rezignacijom, ali Judita je formalno besnela od očaja. Kako i ne! Već su avizirali dolazak kompozicije. Železnička

kola trebalo je da stignu iz Bekeš-Čabe i to upola prazna, jer će ona već tamo primiti oko 300 putnika. U Debrecinu je bilo predviđeno ukrcavanje još 200 nesrećnika. Zaostali su bili predviđeni za transport posle dva dana. Judita je van sebe odjurila do Sturmführera. Kleknula je pred njim, ljubila mu je ruke i čizme...

— Tja, moja draga, za tvoju... neću da izdajem Nemačku. Tvoja je mama inače stara, pa će biti poslata u gasnu komoru. To je bolje nego da se dugo muči. No, i onda je svemu kraj. Ti si još mlada pa ćeš raditi dalje... Ali sada gledaj da se čistiš, može još neko naići.

Do idućeg dana se napeta situacija donekle razbistrila ili bolje reći popustila. Vaša majka je uspela da u toku te noći umre. Ubila ju je srčana tromboza. Verujte, mladi moj druže, da je ovaj žalostan događaj bio za nju najveća sreća.

Što se tiče Judite, svaki laik je mogao da vidi da nije normalna. Nije jela, nije spavala, nije govorila, — samo je ležala ukočenih očiju, kao živi leš. Ja sam je namerno smestio među pegavičare i pomoću mađarskog vojnog lekara prokrijumčario u poslednjem času kao interesantan slučaj na zaraznu kliniku medicinskog fakulteta u Debrecinu. Tamo su brzo ustanovili da ne boluje od pegavca, već da je poludela. Tako je ona dospela u ludnicu grada Debrecina, gde je ostala pune dve godine. Tu je ona rodila svoju kćer — Ilu Bel, — dete Sturmführera. Malu sam ja otpremio u Italiju kao ratno siročić. Judita je umrla u ludnici krajem 1946 godine. Tamo je vodio o njoj računa jedan mađarski lekar, dr Tamaš Kovač, on me je i izveštavao o njoj i o maloj sve dotle dok vas ja, mladi moj kolega, nisam pronašao.

Ja sam sa svojom ženom na dan 25. IX. 1944 godine pobjegao iz Debrecinskog geta. Pojediniosti ovoga bekstva, opisao sam u knjizi „Pod žutom trakom”.

Sad, mladi moj druže, znate sve što treba da znate o vašoj porodici. Vi vidite da vam nisam pisao ništa suviše već samo ono što treba i što morate da znate. Da li sve to mora ili može znati i vaša supruga, ta hladna i otmena hrišćanska dama, o tome odlučite vi, u kome, kako ste sami rekli, neprekidno, intenzivno i bolno plaču vaši obeščašćeni i istrebljeni preci. Ako mislite da gospođa Nora može biti vaša razumna, odana i srećna žena jedino bez znanja vaše jevrejske prošlosti, onda vas tome uči vaš logičan i koristan oportunist, ali ni u kom slučaju pijetet. Ako bi natčovečanski, tragični akordi života vaših roditelja u vašem domu prouzrokovali samo nesporazum, nesklad i porodične konfuzije, onda ste, moj mladi druže, nečastan renegat vaše neosporno zaslužne i slavne loze. Ako u vašem domu, koji je kao sanćim hrišćanski, nema mesta uspomeni vaših članova porodica, koji su ginuli kao junaci i muče-

nici, morate se stideti što ste vaš bezbrižni i srećni život u tom domu nečasno obezbedili. Jer, mladi družo, praštati moramo, ali zaboraviti, ili čak zataškivati našu prošlost — ne smemo.

Sve ovo trebalo bi da objasnite gospođi Nori pa, ako to neće ili ne može da razume, onda je pustite neka ide od vas. Toliko su od nje zaslužili Židovi, to jest i vi, ako ste još u duši zaista Židov”.

No, izgleda, da moje pismo nije imalo željeni efekat, jer sam nedavno čitao da je dr Pavao Santa, postavljen za docenta medicinskog fakulteta u Rimu.

Ja pak ovime odajem poslednju počast poslednjem mrtvom potomku slavne židovske porodice iz Bonjhada.